

พระพุทธรบาทที่เขาสุมนกูฏในศรีลังกา
จากหลักฐานศิลปกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา*
(The Buddha Footprint at Adam's
Peak (Samantakuta) of Sri Lanka in
Ayutthaya Art)

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง**
(Rungroj Thamrungraeng)

Received: May 7, 2021
Revised: November 9, 2021
Accepted: January 27, 2022

บทความวิจัย
-
วิชาการ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของลึงกาทวิปในฐานะ ศูนย์กลางพุทธศาสนาต่อพุทธศิลป์ไทย” สนับสนุนทุนวิจัย โดย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ปีงบประมาณ 2559 - 2560.

** รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Associate Professor Dr., Faculty of Archaeology, Silpakorn University).

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏหรือที่เรียกกันว่า ศรีปาทะ เป็นเจดีย์สถานในกลุ่มโสฬสมหาสถานของศรีลังกาที่เชื่อว่าทำขึ้น ณ จุดที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จเยือนลังกา ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งหนึ่ง เชื่อกันว่าพระพุทธองค์เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปทองคำนี้ไว้เมื่อครั้งเสด็จยังศรีลังกาครั้งที่ 3 เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นต้นมา ก็เชื่อได้ว่าผู้คนในดินแดนไทยมีความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏนี้

หลักฐานลายลักษณ์อักษรและหลักฐานทางศิลปกรรมในสมัยต่าง ๆ อาทิ สุโขทัย ล้านนา ออยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปทองคำนี้มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญของคนในดินแดนไทย อย่างไรก็ตามหากพิจารณาเฉพาะเจาะจงลงไป ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะพบได้ว่าหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวกับเรื่องนี้เหลืออยู่น้อยมาก ขณะที่หลักฐานทางศิลปกรรมมีให้เห็นได้มากกว่า

ศิลปกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏภาพพระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏมีอายุอยู่ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ได้แก่ ปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี จิตรกรรมฝาผนังในตำหนักพระพุทธรูปโฆษาจารย์ที่วัดพุทไธสวรรย์ และสมุดภาพไตรภูมิอีกหลายฉบับ นิยมทำภาพพระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏให้โดดเด่นอยู่กลางเกาะ อาจมีหรือไม่มีเจดีย์สถานอื่น ๆ สะท้อนว่าพระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏที่ศรีลังกาเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ในทัศนะของชาวกรุงศรีอยุธยา บางที่อาจมีความศรัทธาหรือมีความสนใจพระพุทธรูปทองคำนี้มากกว่าปูชนียสถานอื่น ๆ ในกลุ่มโสฬสมหาสถาน

นับได้ว่างานศิลปกรรมเป็นหลักฐานบันทึกทัศนะของชาวกรุงศรีอยุธยาต่อพระพุทธรูปทาบขนเขาสุมนภูฏไว้ ซึ่งไม่อาจหาได้จากหลักฐานประเภทอื่น งานศิลปกรรมจึงเป็นหลักฐานที่ช่วยเติมเต็มหน้าประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาที่ขาดหายไปได้อย่างดี

คำสำคัญ: พระพุทธรูป, สุมนภูฏ, ศิลปะอยุธยา

ABSTRACT

Believed to be imprinted by Lord Buddha during his third visit to Sri Lanka, the Buddha footprint at Adam's peak (Samantakuta) is one of the most sacred places in the country. It has been highly revered by Thai people and has become a pilgrimage site of Thai people since the 14th century, as evidenced by literary and art works in Sukhothai, Lanna, Ayutthaya, Thonburi and Rattanakosin eras. In Ayutthaya era, although literary works on the footprint was scarce, there were some artifacts portraying the Buddha footprint strikingly in the centre of Sri Lanka Island with or without other shrines on the side, such as the stucco high-relief at Wat Pailom in Phetburi province, the mural paintings at Wat Putthaisawan in Ayutthaya province and Triphum manuscripts. These evidences show that the Buddha footprint at Adam's peak was a sacred place, or even the most sacred place in Sri Lanka in the viewpoint of Ayutthaya people. In this manner, artworks help fulfill some missing parts in Ayutthaya history.

Keywords: Buddha Footprint, Adam's Peak, Ayutthaya Art

บทนำ

หลักฐานคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นในศรีลังกา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ กล่าวถึงความเชื่อว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จมายังศรีลังกาทั้งสิ้น 3 ครั้ง เพื่อตระเตรียมดินแดนนี้ให้เป็นที่อาศัยของมนุษย์และเป็นทีประติษฐานพระพุทธรูปศาสนา ครั้งแรกเสด็จมาเพื่อปราบยักษ์เมื่อภายหลังจากตรัสรู้ 9 เดือน ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นหลังจากตรัสรู้แล้ว 5 ปี เพื่อปราบบรรดานาคทั้งหลายที่สู้รบกัน และครั้งที่ 3 เกิดขึ้นเมื่อ 8 ปี ภายหลังจากตรัสรู้ ครั้งนี้เสด็จมาพร้อมด้วยพระอรหันตสาวก 500 องค์ ตามคำอาราธนาของพระยามณีอภิกษิกนาคราช การเสด็จมาทั้ง 3 ครั้งนี้พระพุทธองค์ทรงเยือนสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 16 แห่ง เรียกกันว่า โสฬสมหาสถาน หนึ่งในนั้นก็คือ พระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏ ซึ่งพระพุทธองค์ประทานไว้เมื่อคราวที่เสด็จยังศรีลังกา ครั้งที่ 3 ส่วนสถานที่อื่นอีก 15 แห่ง ได้แก่ มหิยงคณเจดีย์ นาคทวีปเจดีย์ กัลยาณีเจดีย์ ถ้ำพิทวาคูหา ทีฆวาปีเจดีย์ มุติงคณเจดีย์ ดิสสมหารามเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มริจวัฏฏ์เจดีย์ สุวรรณมาลิกเจดีย์ (มหาเจดีย์) ภูปารามเจดีย์ อภัยคีรีเจดีย์ เขตวันเจดีย์ เสลเจดีย์ และกตรคามเจดีย์ สถานที่เหล่านี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนเดินทางไปสักการบูชา

พระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏเป็นเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งหนึ่งในศรีลังกา เรียกกันว่า ศรีปาทะ เมื่อพระภิกษุชาวจีนนามว่าฟาเหียนเดินทางมายังศรีลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 10 ก็ได้บันทึกถึงความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปบาทองค์นี้ว่า พระพุทธองค์ได้ประทานพระพุทธรูปไว้ 2 รอย รอยหนึ่งทางตอนเหนือของเมืองหลวงซึ่งหมายถึงเมืองอนูราชปุระ รอยหนึ่งเหนือยอดเขา (Surinlaechai 2018: 196 - 197) ซึ่งควรหมายถึงเขาสุมนกูฏ สะท้อนว่าเรื่องราวการประทานรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏเป็นที่แพร่หลายไปทั่ว แม้แต่พระภิกษุชาวต่างชาติยังรับทราบ

พระพุทธรูปบาทองค์นี้มีลักษณะเป็นรอยเว้าบนก้อนหิน (ภาพที่ 1) ลึกประมาณ 1 - 2 นิ้ว รูปลักษณ์ยาวมน ก่อเสริมปูนซีเมนต์ที่ขอบจนแลดูคล้ายรอยเท้ามนุษย์ ความยาว 5 ฟุต 5 นิ้ว ส่วนที่กว้างที่สุด 2 ฟุต 7 นิ้ว ดูไม่ออกว่าเป็นรอยพระบาทข้างใด (Chutiwongs 1990: 22)

เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เป็นต้นมา ก็เชื่อได้ว่าเจดีย์สถานต่าง ๆ ในศรีลังกา ซึ่งรวมถึงพระพุทธรูป

บนเขาสุมณภูมิ ได้เป็นที่รู้จักของผู้คนในดินแดนไทยด้วย ดังปรากฏให้เห็นในหลักฐานลายลักษณ์อักษรและหลักฐานทางศิลปกรรมในสมัยต่าง ๆ อาทิ สุโขทัย ล้านนา อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ สำหรับบทความนี้จะเน้นศึกษาพระพุทธรูปบนเขาสุมณภูมิในหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปบนเขาสุมณภูมิ ประเทศศรีลังกา (Aksland 2001: 22)

พระพุทธรูปบนเขาสุมณภูมิในหลักฐานลายลักษณ์อักษรสมัยกรุงศรีอยุธยา

พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ยุคต้นของพระนครแห่งนี้ โดยทราบได้จากหลักฐานลายลักษณ์อักษร อาทิ คัมภีร์มูลศาสนา กล่าวถึงการเผยแพร่คำสอนของพระปิยทัสสี ซึ่งบวชเรียนในสำนักของพระอุทุมพรบุพผามหาสวามีแห่งเมืองพัน ผู้เป็นพระรูปสำคัญที่เผยแพร่คำสอนตามอย่างลังกาวงศ์ ชินกาลมาลี

6 | วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2565)

ปกรณ ก่อกล่าวถึงการเผยแพร่คำสอนของพระภิกษุกลุ่มสีหฬนิกายหรือนิกายวัดป่าแดง หลวง ซึ่งเดินทางกลับมาจากลังกา ว่าได้เผยแพร่คำสอนในกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่จะขึ้นไปเผยแพร่คำสอนในล้านนา

ผู้คนชาวกรุงศรีอยุธยาคงรู้จักเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ในศรีลังกากลุ่มโสฬสมหาสถาน ซึ่งรวมทั้งพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏด้วย เชื่อได้ว่าเป็นพระพุทธรูปบาทศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวกรุงศรีอยุธยาเชื่อถือศรัทธา ดังพบหลักฐานจากคำให้การชาวกรุงเก่าว่าพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏเป็น 1 ใน 5 ของพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าประทานไว้บนโลก ดังนี้

“...พระพุทธรูปองค์ได้ทรงประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทไว้ 5 แห่ง มีเนื้อความปรากฏมาในพระบาลีดังนี้ว่า สุวณณมมาลิเก คือพระพุทธรูปบาทประดิษฐานอยู่ที่ยอดเขาในลังกาทวีปแห่งหนึ่ง สุวณณปพพเต รอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานไว้ที่ยอดเขาสุวรรณบรรพตแห่งหนึ่ง สุมนกูฏ รอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานไว้ที่ยอดเขาสุมนกูฏแห่งหนึ่ง โยนกปุเร รอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานไว้ในโยนกประเทศแห่งหนึ่ง นมมาทายนทียา รอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานไว้ในแม่น้ำนมมทานทีแห่งหนึ่ง รวม 5 แห่ง...”

(Fine Art Department 1972: 204 - 205)

แม้คำให้การชาวกรุงเก่าจะเขียนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความเชื่อนี้จะเพิ่งมีขึ้นในระยะนั้น แต่เชื่อกันว่าจะเป็นความเชื่อเก่าแก่ตั้งแต่ครั้งแรกรับพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในระยะต้นกรุงศรีอยุธยา แม้ไม่ได้มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่ผลิตขึ้นในช่วงกรุงศรีอยุธยาระยะต้นยืนยันทันทีเรื่องนี้ก็จริง แต่ได้ปรากฏอยู่ในหลักฐานลายลักษณ์อักษรของสุโขทัย ซึ่งเป็นช่วงคาบเกี่ยวกับสมัยอยุธยาตอนต้น สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏเป็นที่นับถือของชาวสุโขทัยระยะนั้น

หลักฐานลายลักษณ์อักษรของสุโขทัยที่สะท้อนความสำคัญของพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมณภูมิมีตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ จารึกวัดศรีชุม จารึกนครชุม จารึกเขาสุมณภูมิ จารึกรอยพระพุทธรูปคัลบาท

จารึกวัดศรีชุมพบที่วัดศรีชุม เมืองสุโขทัย เนื้อความตอนหนึ่งเอ่ยถึงการเดินทางไปยังศรีลังกาของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ท่านได้ไปยังเจดีย์สถานต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมณภูมิ ดังข้อความว่า “...รูปพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีไว้เหนือจอมเขาสุมณภูมิ...” (Fine Art Department 1984: 69) และ “...แห่งพระศรีราชจุฬามณี...เขาสุมณภูมิ...” (Fine Art Department 1984: 70) แต่น่าเสียดายที่จารึกในส่วนนี้สภาพชำรุดมากจนไม่ทราบรายละเอียด จึงบอกได้อย่างทั่วไปว่าท่านได้เดินทางมานมัสการพระพุทธรูปบาทองค์นี้

จารึกนครชุมซึ่งพบว่าวัดพระบรมธาตุนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร และจารึกเขาสุมณภูมิซึ่งพบจากเขาพระบาทใหญ่ เมืองสุโขทัย กล่าวถึงการที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 ส่งคนไป “พิมพ์เอารอยตีนพระพุทธรูปเจ้าถึงสิงหล” หรือถ่ายแบบพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมณภูมิในศรีลังกามาประดิษฐานไว้บนเขาตามเมืองต่าง ๆ ในเขตแดนสุโขทัย

จารึกนครชุมมีรายละเอียดกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ว่า

“...พระบาทลักษณะนั้นไซ้ พระยารัชมังกรราชให้ไปพิมพ์เอารอยตีน...พระเป็นเจ้าถึงสิงหลอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมณภูมิบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้จูงคนทั้งหลายแท้...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีลังกาแลเหนือจอมเขา...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมณภูมิ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนือจอมเขานางทอง อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ปากพระบาง...”

(Fine Art Department 1984: 39)

จารึกเขาสุมณภูมามีรายละเอียดกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ว่า
“เขานันนี่ชื่อสุมณภูมบรรพต...เรียกชื่อตั้งอัน เพื่อไป
พิมพ์เอารอยตีนพระพุทธรเจ้าเราอันเหยียบเหนือจอม
เขาสุมณภูมบรรพต...ในลังกาทวีปพื้น มาประดิษฐานไว้
เหนือจอมเขานันนี่แล้ว ให้คนทั้งหลายได้เห็น รอยฝ่า
ตีนพระพุทธรเป็นเจ้าเราอันมีลายอันได้รอยแปดสีส่อง...”
(Fine Art Department 1984: 84)

จารึกรอยพระพุทธรูปคณาบาท ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ข้อความจารึก
ระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1970 โดยผู้เป็นต้นคิดคือ พระสิริสุขเมธีจักร สร้างภายใต้การ
อุปถัมภ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 4 หรือพระยาบรมपाल เนื้อหาตอนหนึ่ง
เปรียบเทียบว่าพระพุทธรูปคณาบาทองค์นี้ตั้งงามดังพระพุทธรูปคณาบาทบนเขาสุมณภูม
ดังความว่า

“...ให้จำลองรอยพระพุทธรูปคณาบาททั้งอันประดิษฐานไว้จัด
กัน ของสมเด็จพระพุทธองค์ อันบริบูรณ์ไปด้วย
บรมมงคลร้อยแปดประการ รุ่งเรืองไปด้วยจักรลักษณะ
อันวิจิตรงดงามมีประการต่าง ๆ ทำความเป็นที่พึงพอใจ
เป็นอย่างยิ่ง ปานกันกับประมาณแห่งบทรัตนเจดีย์ที่
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างไว้แล้วเหนือยอด
พระยาเขาสมนตภูม อันเป็นรัตนมฤคแห่งลังกาทวีป
อันเป็นที่อภิรมย์แห่งจิต ในศิลาแผ่นนี้...”

(Fine Art Department 1984: 267 - 268)

จากหลักฐานลายลักษณ์อักษรสมัยสุโขทัยที่กล่าวถึงมาทั้งหมด แสดงให้เห็น
ว่าชาวสุโขทัยมีความศรัทธาในพระพุทธรูปคณาบาทบนเขาสุมณภูมเป็นอย่างมาก จนอาจตั้ง
เป็นข้อสังเกตว่าความศรัทธาเช่นนี้ควรมีอยู่ในชาวกรุงศรีอยุธยาด้วย เพราะเป็นคนที่
อยู่ร่วมสมัยกัน อีกทั้งเขตแดนก็ต่อกัน และต่างก็ได้รับพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้า
มาตั้งมั่นในบ้านเมืองของตน ความศรัทธานี้ยังคงสืบต่อมาในหมู่ชาวกรุงศรีอยุธยา

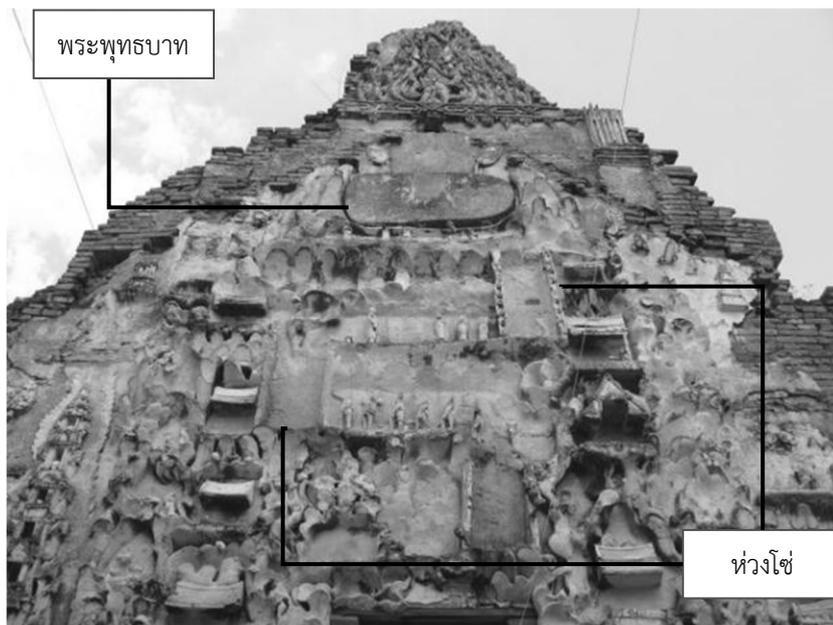
กระทั่งปรากฏหลักฐานอยู่ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าเป็นพระพุทธรูป 1 ใน 5 องค์ที่ชาวกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์ประธานไว้ให้

แม้หลักฐานลายลักษณ์อักษรในสมัยอยุธยาจะมีได้ให้ภาพความศรัทธาต่อพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏมากนัก แต่หลักฐานศิลปกรรมประเภทจิตรกรรมและปูนปั้นกลับสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาต่อพระพุทธรูปองค์นี้ได้อย่างเห็นได้ชัด โดยตัวอย่างที่จะกล่าวถึงไว้ในที่นี้ได้แก่ ภาพปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี จิตรกรรมฝาผนังที่ตำหนักพระพุทธรูปโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา ศิลปกรรมเหล่านี้ล้วนทำขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เป็นภาพสะท้อนความศรัทธาต่อพระพุทธรูปองค์นี้

ปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพปูนปั้นเล่าเรื่องที่วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี อยู่ที่ผนังสกัดของห้องทำยวิหาร รูปแบบของวิหารและงานปูนปั้นประดับทำให้กำหนดอายุการสร้างได้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพปูนปั้นแสดงภาพเกาะลังกา เขาสุมนกูฏซึ่งมีพระพุทธรูปอยู่บนยอดมีขนาดสูงใหญ่เกินพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาพเกาะลังกา (ภาพที่ 2) สะท้อนความตั้งใจให้โดดเด่นกว่าสิ่งอื่น เป็นหลักฐานว่าพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏเป็นปูชนียสถานที่ชาวกรุงศรีอยุธยาเลื่อมใสศรัทธาหรือคุ้นเคยกว่าปูชนียสถานอื่นในกลุ่มโสฬสมหาสถาน

ภาพที่ 2 ภาพปูนปั้นเขาสุมณกฎและพระพุทธรูปที่วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี

องค์พระพุทธรูปตั้งอยู่บนยอดเขา ถัดลงมาเป็นบรรยากาศของเขา ปันปูนเป็นรูปโขดหิน ต้นไม้ อาคาร และเส้นทางขึ้นสู่ยอดเขา มีกลุ่มบุคคลจำนวนมากกำลังเดินทางขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูป เมื่อสังเกตจากเครื่องแต่งกายและศรัทธาที่พอเหลืออยู่บ้างพบว่าโดยส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุ บางช่วงเป็นโซ่เหล็กห้อยเพื่อให้คนได้ขึ้นไปสู่ด้านบนเขา การได้ห้วงโซ่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ทราบว่าภูเขาสูงนี้คือเขาสุมณกฎ เป็นหนึ่งในความทรงจำของคนในดินแดนไทยที่มีต่อการเดินทางไปยังพระพุทธรูปบนยอดเขา นี้ ดังเห็นได้จากภาพจิตรกรรมที่อื่นและหลักฐานลายลักษณ์อักษร เช่น จดหมายเหตุสมณทูตเดินทางไปลังกาทวีปสมัยรัชกาลที่ 2 ความว่า

“...ครั้นถึงเชิงเขาแล้ว ขึ้นไปอีก 100 เส้นจึงถึงที่มณฑป พระพุทธบาท เข้ากันเป็นทาง 400 เส้น แลขึ้นไปนั้นที่เป็นหน้าผาขึ้นมิได้ จึงต้องเหนี่ยวสายโซ่ขึ้นไป มีอยู่ 3 แห่ง แต่ละแห่ง ๆ นั้นสูง 3 วา 4 วาบ้าง ดูน่ากลัวนัก ด้วยสูงเหลือสูง แล้วจะได้มีต้นไม้ยึดเหนี่ยวขึ้นไปหามิได้ อาศัยได้แต่โซ่นั้นสิ่งเดียว โซ่นั้นมีถึง 11 สาย ลูกโซ่นั้น ทำด้วยเหล็กใหญ่เท่านิ้วชี้...”

(Damrongrachanuphap 2003:

399 - 400)

แม้ว่าจดหมายเหตุฉบับนี้จะทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งหลังจากภาพปูนปั้นที่วัดไผ่ล้อมราว 100 ปีก็จริง แต่การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์โดยรวมคงมีไม่มาก ที่น่าสนใจคือจดหมายเหตุนี้กล่าวถึงสายโซ่ว่ามีทั้งสิ้น 3 แห่ง พ้องกันกับจำนวนของสายโซ่ที่ปรากฏในงานปูนปั้นวัดไผ่ล้อมพอดี สายโซ่ชั้นบนสุดยังมีสภาพสมบูรณ์จึงเห็นแนวห่วงโซ่ชัดเจน แต่ห่วงโซ่ของสายโซ่ชั้นกลางและชั้นล่างชำรุดหลุดร่วงจึงเหลือแต่แนวปูนจับ

สำหรับภาพพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่บนยอดเขามีสภาพเป็นแผ่นปูนเกลี้ยง ๆ ลวดลายต่าง ๆ คงหลุดร่วงจนหมด จึงไม่อาจทราบได้ว่าดั้งเดิมมีการประดับตกแต่งใด ๆ หรือไม่ อย่างไรก็ตาม หากแม้ไม่ประดับตกแต่งลวดลายใด ๆ ก็ดูพ้องกันกับพระพุทธบาทบนเขาสุมนภูของจริงที่สภาพปัจจุบันเป็นรอยเว้าลงในก้อนหินโดยไม่ได้ประดับตกแต่งใด ๆ ซึ่งคงไม่ต่างไปจากที่สมณทูตสมัยรัชกาลที่ 2 ไปพบและบันทึกเอาไว้ว่าไม่มีลวดลายใด ๆ ประดับ เพราะครั้งหนึ่งถูกชาววิลันดาขูดลวดลายทิ้งไป ดังความว่า

“...ฝ่าพระบาทนั้นโดยยาว 3 คอกกว้างคอกคืบ ลึก 4 นิ้ว ช่างไม้ ปลายพระบาทบ่ายไปข้างปัจฉิมทิศ แลลายลักษณะนั้นหามิได้ ด้วยว่าครั้งหนึ่งพวกวิลันดาได้กินเมืองลังกาแล้วจึงให้คนเอาสิ่งไปขัดสีตีต่อยจนฉลายเลื่อนลบหายไปสิ้น...”

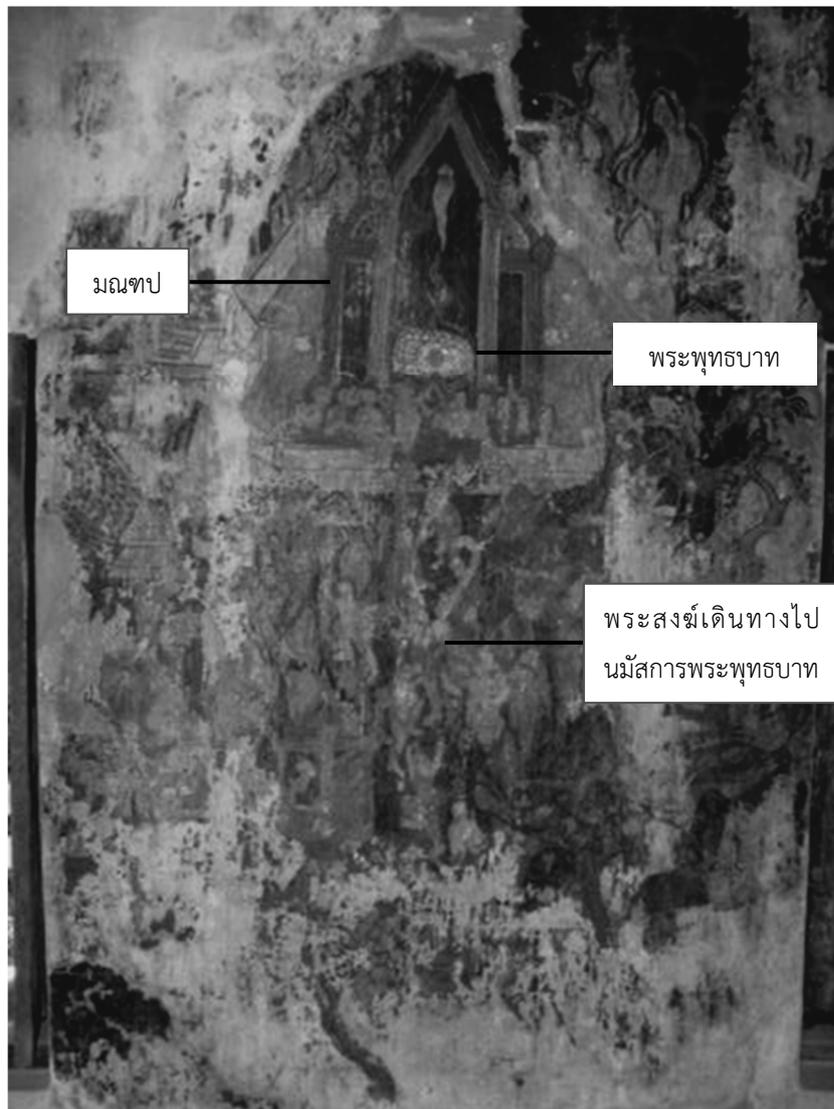
(Damrongrachanuphap 2003: 401)

จิตรกรรมในตำหนักพระพุทโธชาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตำหนักพระพุทโธชาจารย์เป็นงานก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชั้นล่างมีหน้าต่างโค้งแหลมเรียงรายเป็นระยะซึ่งนิยมมากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าวนี้ยังอาจทำต่อเนื่องลงมาอีกก็ได้ บางท่านเชื่อกันว่าสมเด็จพระเพทราชาอาจสร้างขึ้นเพื่อถวายแก่พระพุทโธชาจารย์ซึ่งเป็นอาจารย์ของพระองค์ (Leksukum & Chayawat 1980: 55) จิตรกรรมฝาผนังที่อยู่ภายในชั้นสองของตำหนักนี้จึงวาดขึ้นในระยษนี้ด้วย

จิตรกรรมในตำหนักพระพุทโธชาจารย์ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงเรื่องประวัติพระพุทโธชาจารย์เดินทางไปยังศรีลังกาเพื่อแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี และยังแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้มากมาย ภาพเกาะลังกาอยู่บนผนังระหว่างช่องหน้าต่างช่องหนึ่งจนเต็มพื้นที่ พระพุทโธชาจารย์เสวยสุมนกอยู่ภายในอาคารที่ตั้งอยู่บนเขา แลดูโดดเด่นอยู่กลางเกาะ (ภาพที่ 3)

เหตุที่ทราบว่าเป็นภาพเกาะลังกามีด้วยกัน 2 เหตุผล ประการแรก ห้องภาพก่อนหน้าเป็นภาพเรือสำเภา 2 ลำ แล่นผ่านกันกลางทะเล แต่ละลำมีพระภิกษุโดยสารอยู่ ทำให้ทราบว่าเป็นฉากเหตุการณ์ที่พระพุทโธชาจารย์โดยสารเรือสำเภาไปยังศรีลังกา ระหว่างทางได้พบกับพระพุทโธชิตตาคารยที่โดยสารเรืออีกลำแล่นออกมาจากศรีลังกา ประการที่สอง ภาพเกาะลังกาที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิมีกั้นเขาสุมนกภูมิที่มีพระพุทโธชาจารย์ตั้งอยู่บนยอดเขาให้อยู่กลางเกาะและมีขนาดใหญ่โดดเด่นสอดคล้องกันกับภาพนี้ที่ทำพระพุทโธชาจารย์ตั้งโดดเด่นอยู่บนเขา

ภาพที่ 3 ภาพแกะสลักและพระพุทธรบาทบนเขาสุมณภูมิ
จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทโธชาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

14 | วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2565)

องค์ประกอบของเกาะลังกาที่วาดให้พระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏโดดเด่นกว่าสิ่งอื่น ทั้งยังเน้นภาพกลุ่มพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากปีนไต่เขาขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูป เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของชาวกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏว่าเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ และควรสะท้อนว่าชาวกรุงศรีอยุธยารู้จักพระพุทธรูปองค์นี้มากกว่าปูชนียสถานอื่น ๆ ในกลุ่มโสฬสมหาสถาน

ช่างได้วาดพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏเป็นฝ่าพระบาทข้างเดียวรองรับด้วยดอกบัว ปิดทองคำเปลว กึ่งกลางพระพุทธรูปตกแต่งด้วยลายกนกจักรที่ออกแบบดังรูปดอกบัวบาน เป็นการวาดพระพุทธรูปตามอย่างพุทธศิลป์ของอยุธยาที่นิยมทำกลางฝ่าพระบาทด้วยลายกนกจักรที่ออกแบบดังกลีบบัว (Chutiwongs 1990: 50 - 59) แตกต่างไปจากพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏองค์จริงที่ไม่มีลายกนกจักรและดอกบัวรองรับ อาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปวาดรูปปราสาทหลังคาทรงจั่วที่พบได้ทั่วไปในจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย มีกำแพงล้อมรอบพื้นที่โดยรอบอาคาร

การที่องค์พระพุทธรูปและอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปในภาพจิตรกรรมตำหนักพระพุทธรูปเฒ่าจารย์แสดงออกในลักษณะของศิลปะอยุธยา ย่อมไม่ได้เป็นการถ่ายทอดลักษณะจริงของพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏที่พระภิกษุชาวอยุธยาเคยเห็น ซึ่งความแตกต่างนี้อาจเกิดขึ้นจากหลากหลายสาเหตุ เป็นต้นว่า ภาพจิตรกรรมนี้ไม่ได้เป็นภาพบันทึกความทรงจำที่ต้องถ่ายทอดทุกสิ่งให้เหมือนจริง หากแต่เป็นภาพที่ต้องการสร้างศรัทธาปสาทะต่อผู้พบเห็น และเป็นส่วนหนึ่งของภาพเล่าเรื่องประวัติพระพุทธรูปเฒ่าจารย์ผู้เดินทางไปลังกาทวีปเท่านั้น สารจะจึงไม่ใช่ความเหมือนจริง และแม้ว่าต้องการบันทึกความเหมือนจริงเพียงใดก็ตาม แต่ด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น ความทรงจำที่คลาดเคลื่อนของชาวกรุงศรีอยุธยาที่เคยเดินทางไป หรือช่างเขียนไม่ได้เดินทางไปเองจึงไม่ทราบถึงลักษณะที่แท้จริงว่าเป็นอย่างไร ทำให้ภาพพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏและอาคารกลายเป็นภาพตามแบบแผนทั่วไปในสมัยอยุธยา ไม่ใช่ภาพที่เหมือนจริงของพระพุทธรูปและอาคารที่ศรีลังกา

เบื้องหน้าอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปมีภาพพระสงฆ์จำนวนหนึ่งกำลังนั่งบูชาพระพุทธรูป และมีพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่งกำลังปีนป่ายขึ้นไปสู่ยอดเขา การปีนป่ายเขานี้เป็นอีกความทรงจำหนึ่งที่ผู้คนในดินแดนไทยมีต่อการเดินทางไปนมัสการ

พระพุทธรูปทองคำนี้ ดึงเห็นได้จากปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี และจิตรกรรม
แห่งอื่น ๆ ทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์

อนึ่ง ภาพที่อยู่ตอนบนของช่องหน้าต่างก่อนหน้าภาพแกะลึงกาที่เน้น
พระพุทธรูปทบนเขาสุมนภูมุนั้น ปรากฏภาพพระพุทธรูปอีก 2 องค์ องค์หนึ่งอาจ
เป็นพระพุทธรูปที่สัจจพันธคีรี ที่พระพุทธรูปเจ้าประธานพระพุทธรูปที่ไว้บนเขาตาม
คำอาราธนาของสัจจพันธดาบส พ้องกับจิตรกรรมที่วาดพระพุทธรูปไว้บนเขาและมี
กลุ่มคนที่เชื่อว่าเป็นดาบสกำลังสักการบูชาพระพุทธรูปอยู่ ชาวกรุงศรีอยุธยาเชื่อว่า
พระพุทธรูปทองคำนี้คือพระพุทธรูปที่สระบุรีนั่นเอง และอีกองค์หนึ่งอาจเป็น
พระพุทธรูปทริมฝั่งน้ำนัมมทา ที่พระพุทธรูปเจ้าประธานพระพุทธรูปทองคำนี้ให้เหล่า
พญานาคในแม่น้ำนั้น สอดคล้องกันกับที่จิตรกรรมวาดพระพุทธรูปไว้บนโขดหิน
กลางน้ำและมีพญานาคมาบูชา ควรสังเกตว่าบริบทแวดล้อมพระพุทธรูปทบนเขา
สุมนภูมุนั้นมีมากกว่าและมีพื้นที่ถ่ายทอดเรื่องราวมากกว่าพระพุทธรูปทั้ง 2 องค์นี้อย่าง
เห็นได้ชัด น่าจะเป็นหลักฐานทางหนึ่งที่ยืนยันถึงความสำคัญของพระพุทธรูปทบนเขา
สุมนภูมุนั้นในทัศนะของชาวกรุงศรีอยุธยาได้

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับได้วาดภาพแกะลึงกาไว้ ที่ได้รับ
การพิมพ์เผยแพร่และใช้เป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้มี 4 เล่ม เรียกชื่อตามที่กรมศิลปากร
ได้ทำข้อมูลไว้ ได้แก่

1. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยาเลขที่ 5
2. สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1
3. สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7
4. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6

จากรูปแบบศิลปกรรมและตัวอักษรที่ปรากฏอยู่เชื่อว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา
ตอนปลายเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นสมุดภาพไตรภูมิฉบับ
กรุงศรีอยุธยาเลขที่ 5 ที่นักอักษรศาสตร์กำหนดอายุว่าอาจเก่าไปจนถึงพุทธศตวรรษ
ที่ 22 (Prawong 2009: 32 - 33)

สมุดภาพไตรภูมิทุกฉบับได้จัดวางตำแหน่งของพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏไว้ตรงกลางเกาะ แลดูโดดเด่นกว่าสิ่งอื่นอย่างชัดเจน สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 5 และสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1 ปรากฏพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีปูชนียสถานอื่น ส่วนสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 และสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 ปรากฏร่วมกับปูชนียสถานบางแห่งในกลุ่มโสฬสมหาสถาน ดังกล่าวนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อถือศรัทธาหรือความรู้จักของชาวกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏมากกว่าปูชนียสถานอื่น ๆ ในศรีลังกา

ภาพวาดเกาะลังกาเหล่านี้เขียนขึ้นด้วยใจศรัทธา มิได้เขียนขึ้นเพื่อเป็นแผนที่เดินทาง ทั้งยังมีเงื่อนไขทางความงามเข้ามากำกับด้วย ตำแหน่งแห่งหนและรูปลักษณะต่าง ๆ จึงคลาดเคลื่อนไปจากความจริง ในกรณีของพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏนั้น เห็นได้ว่าทุกภาพแสดงตำแหน่งของเขาสุมนกูฏไว้ที่กึ่งกลางเกาะ บางภาพอาจค่อนข้างทางด้านบน ทั้งที่ในความเป็นจริงเขาลูกนี้ตั้งอยู่กลางเกาะโดยเยื้องลงมาทางใต้ อย่างไรก็ตาม คุณค่าของภาพเหล่านี้ในฐานะหลักฐานที่สะท้อนถึงความเชื่อถือศรัทธาต่อพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏไม่ได้ลดทอนลงแต่อย่างใดเลย

1. พรรณนาลักษณะพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏ

หัวข้อนี้เป็นการบรรยายถึงรูปลักษณะของเขาสุมนกูฏและพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิทั้ง 4 ฉบับ ดังนี้

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยาเลขที่ 5 (ภาพที่ 4) ช่างได้วาดภาพเกาะลังกาอยู่ท่ามกลางท้องทะเล สันฐานค่อนข้างกลม วาดตำแหน่งของเมืองต่าง ๆ ไว้ในสันฐานสี่เหลี่ยมหรือวงกลมจำนวนหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่เขียนเพียงคำว่า “เมือง” โดยไม่ปรากฏชื่อว่าเป็นเมืองอะไร กึ่งกลางเกาะปรากฏภาพพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏ ไม่ปรากฏภาพปูชนียสถานอื่นในกลุ่มโสฬสมหาสถาน สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อพระพุทธรูปองค์นี้มากกว่าเจดีย์สถานอื่น

ภาพที่ 4 ภาพเกาะลังกา จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 5
(Fine Art Department 2007: 177 - 178)

ภาพเกาะในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 5 ได้แทรกเรื่องราวการเดินทางมายังลังกาของพระพุทธโฆษาจารย์ ปรากฏอยู่ทางด้านขวาของเกาะ โดยมีภาพเรือ 1 ลำ มีพระภิกษุหนึ่งองค์อยู่ในเรือซึ่งก็คือพระพุทธโฆษาจารย์ ภายในเกาะใกล้เคียง ๆ กันกับเรือพบภาพสตรี 2 นางถือหม้อน้ำ ภาพนี้ตรงกับเนื้อหาในคัมภีร์หลากหลายเล่ม ที่สำคัญคือพุทธโฆสนิทาน เล่าไว้ว่าครั้งที่พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงท่าชายฝั่งลังกาทวีปได้พักอยู่บนท้ายเรือ ได้เห็นผู้หญิง 2 คนทะเลาะกันในเรื่องที่ต่างก็เดินถือหม้อน้ำมาชนกันจนทำให้หม้อน้ำของสตรีคนหนึ่งแตก พระพุทธ

โฆษาจารย์เชื่อว่าสตรีทั้งสองคงต้องให้ตนเป็นพยานในการไต่สวนเพราะเป็นผู้เห็นเหตุการณ์โดยตลอด ท่านจึงจดคำทะเลาะด่าทอของสตรีทั้ง 2 คนไว้และนำไปใช้ไต่สวน ปรากฏว่าสตรีทั้งสองต่างก็รับว่าข้อความที่พระพุทโฆษาจารย์ตรงกับที่ตนกล่าวด่าทออีกฝ่ายหนึ่งทุกประการ (Prawong 2009: 47 - 50)

สมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม เลขที่ 1 (ภาพที่ 5) วาดเกาะลังกาให้อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรเช่นเดิม เน้นเฉพาะพระพุทโฆษาจารย์เพียงแห่งเดียวโดยไม่ปรากฏปูชนียสถานอื่นในกลุ่มโสฬสมหาสถาน ปรากฏภาพพระสงฆ์จำนวนหนึ่งขึ้นเขาเพื่อไปสักการบูชา

ภายในเกาะยังมีภาพศาลาและปราสาทอีกหลายหลัง บางภาพมีกำแพงล้อมรอบ ไม่ปรากฏคำบรรยายใด ๆ กำกับไว้ คงสื่อความหมายถึงเมืองต่าง ๆ เช่นเดียวกับกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับอื่นนั่นเอง การไม่ปรากฏรายละเอียดใด ๆ อาจสะท้อนว่าผู้วาดมีความรู้ความเข้าใจต่อสถานที่อื่น ๆ เหล่านั้นไม่มากพอได้หรือไม่

ที่น่าสนใจคือ มีภาพภูเขากลางท้องทะเลอยู่ที่มุมขวานอกเกาะลังกา บนยอดมีพระพุทโฆษาจารย์อยู่ในศาลา 1 องค์ มีอักษรรวมกำกับไว้ แปลว่า “*พระบาทพระนโมพุทโฆ สิทธ ภูเขาสุมณภูมิ*” (Fine Art Department 2007: 218) จึงกลายเป็นว่าภาพนี้มีพระพุทโฆษาจารย์บนเขาสุมณภูมิ 2 องค์ ซึ่งจำเป็นต้องหาคำอธิบายต่อไปว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

สมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม ภาษาไทย เลขที่ 7 (ภาพที่ 6) มีองค์ประกอบภาพแบบเดียวกับสมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม เลขที่ 1 ตำแหน่งและรูปแบบของสิ่งต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าทั้ง 2 ฉบับคงเป็นการวาดที่เลียนแบบกัน แต่ปรับเปลี่ยนรายละเอียดให้แตกต่างออกไป โดยสังเกตได้จากตำแหน่งพระพุทโฆษาจารย์ที่มี 2 องค์ ต้นไม้ที่ขึ้นเคียงข้างมณฑปประดิษฐานพระพุทโฆษาจารย์ที่เดินทางขึ้นสู่ยอดเขา ตำแหน่งและรูปลักษณะของเกาะ เมืองต่าง ๆ ในเกาะ เรือเดินทางข้ามมหาสมุทร ตัวอักษรรายความซึ่งเขียนอยู่ตอนบนของภาพ (Thamrungraeng 2013: 91 - 93)

ภาพที่ 5 ภาพเกาะลังกา จากสมุดภาพไตรภูมิอักษรรหอม เลขที่ 1
(Fine Art Department 2004: 155 - 157)

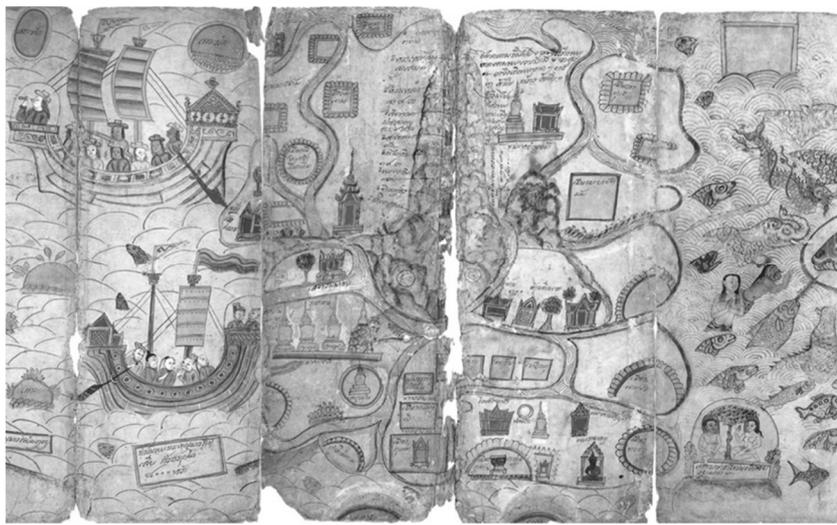
ภาพที่ 6 ภาพเกาะลังกา จากสมุดภาพไตรภูมิอักษรรอมน ภาษาไทย เลขที่ 7
(Fine Art Department 2007: 101 - 103).

สำหรับในส่วนของพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏนั้นช่างยังคงวาดไว้ตรงกลางเกาะ มีภาพสายโซ่สำหรับปีนป่ายขึ้นไปยังพระพุทธรูป เป็นองค์ประกอบสำคัญที่พบได้บ่อยครั้งในภาพพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏแห่งอื่น เช่น ภาพปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี และภาพจิตรกรรมหลายแห่งในสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นหนึ่งในความทรงจำที่ปรากฏในหลักฐานต่าง ๆ ของไทย ดังเช่น จดหมายเหตุสมณทูตเดินทางไปลังกาทวีปสมัยรัชกาลที่ 2 ที่ได้กล่าวถึงไว้แล้ว

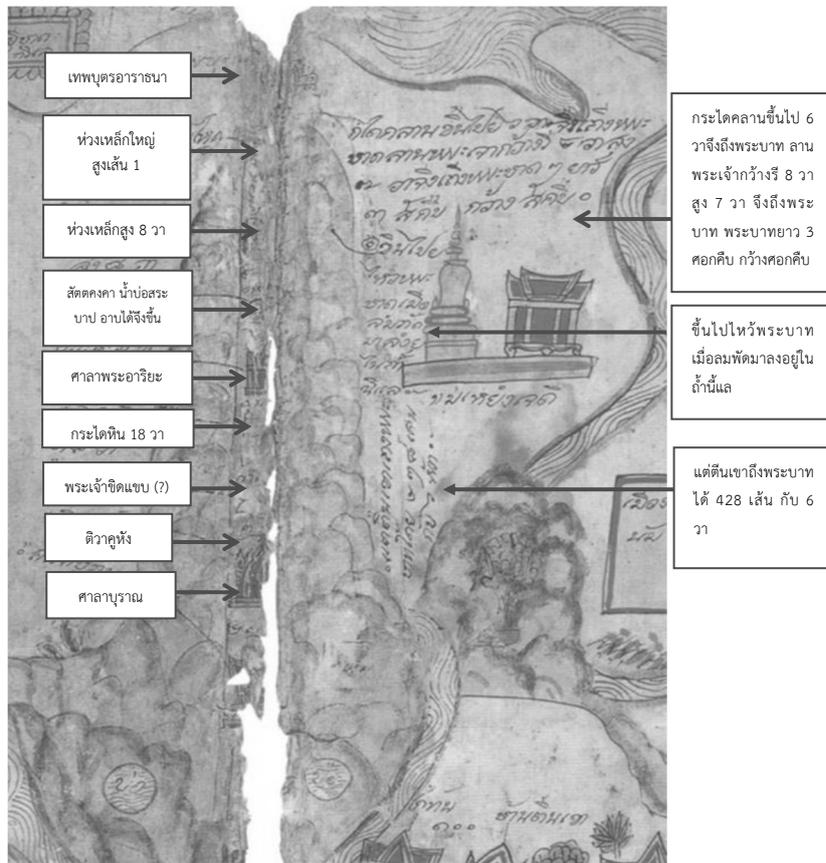
สมุดภาพไตรภูมิฉบับนี้ยังคงมีภาพพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏ 2 ตำแหน่ง โดยอีกตำแหน่งวาดอยู่มุมขวานอกเกาะลังกา เป็นภาพภูเขากลางท้องทะเล ยอดเขามีพระพุทธรูปอยู่ภายในมณฑป 1 องค์ มีอักษรขอมกำกับไว้ แปลว่า “พระบาทพระนโมพุทธ สิทธ ภูเขาสุมนกูฏ” (Fine Art Department 2007: 230) เทียบได้กับสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1

อนึ่ง สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 ทำภาพกลุ่มเจดีย์ทรงกลมวาดเรียงกัน 4 องค์อยู่ทางซ้ายของเขาสุมนกูฏ ไม่มีคำบรรยายใด ๆ กำกับไว้ แต่หากเทียบกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 ซึ่งมีตัวอักษรกำกับไว้ เห็นได้ว่าเป็นเจดีย์สถานในกลุ่มโสฬสมหาสถานแห่งเมืองอนูราธปุระ

สำหรับสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 (ภาพที่ 7) ยังคงเน้นความสำคัญที่พระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏจึงจัดตำแหน่งไว้กึ่งกลางภาพและใหญ่โตกว่าสิ่งอื่นอย่างชัดเจน มีรายละเอียดบรรยายการเดินทางขึ้นสู่พระพุทธรูปบาทบนยอดเขา แต่น่าเสียดายที่กึ่งกลางของเขายู่ตรงตำแหน่งรอยพับพอดีทำให้ภาพและข้อความตรงส่วนนี้ลบเลือนไปมาก จึงเหลือเพียงคำบรรยายที่อยู่ด้านข้างทั้ง 2 ข้างที่พอทำให้ทราบบรรยากาศการเดินทาง (ภาพที่ 8) หนึ่งในคำบรรยายที่กล่าวไว้คือมีห่วงเหล็กสำหรับไต่ขึ้นไป ซึ่งเป็นหนึ่งในความทรงจำของการเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปบาทองค์นี้ เจดีย์สถานในกลุ่มโสฬสมหาสถานมีมากกว่าสมุดภาพไตรภูมิฉบับอื่นที่เพิ่งกล่าวถึงไป แต่กระนั้นก็ยังไม่ครบถ้วนทั้ง 16 แห่ง

ภาพที่ 7 ภาพเกาะลังกา จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6
(Fine Art Department 1999a: 95 - 96)

ภาพที่ 8 ภาพเขาสุนทรภูและคำบรรยายระหว่างทาง อ่านโดย อาจารย์พอล สุกใส คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Fine Art Department 1999a: 95 - 96)

ข้อมูลที่ได้จากการพรรณนาถึงภาพเกะลังกาและพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏที่ได้กล่าวถึงไว้ในหัวข้อนี้ ทำให้เห็นประเด็นต่อเนื่องที่อาจแฝงไว้ดังที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

2. ข้อสังเกตและข้อสันนิษฐานจากภาพพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏ

ภาพเกะลังกาอันมีพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏตั้งเด่นอยู่ตรงกลางดังที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิฉบับต่าง ๆ ทำให้เกิดข้อสังเกตและข้อสันนิษฐานตามมา ดังนี้

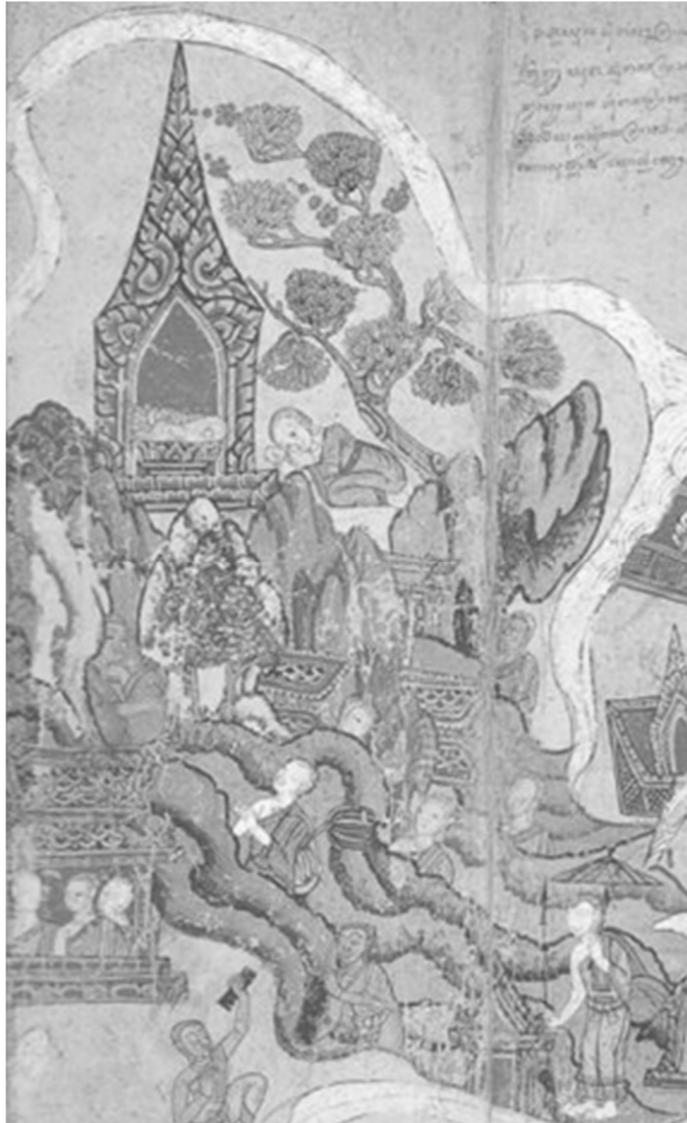
- รูปลักษณะไทยในพระพุทธรูป

ภาพจิตรกรรมลังกาทวีปในสมุดภาพไตรภูมิทั้ง 4 ฉบับแสดงรายละเอียดต่าง ๆ ในรูปลักษณะของศิลปะสมัยอยุธยา เช่น ภาพอาคารที่แทนตำแหน่งของเมืองหรือสถานที่ ภาพเรือและผู้โดยสาร สามารถเทียบได้กับภาพที่พบในจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ ดังนั้น ภาพเกะลังกาจึงมิใช่ถ่ายทอดความเป็นศรีลังกาผ่านรูปทรงที่เหมือนจริงของอาคารหรือสิ่งต่าง ๆ ปรากฏการณ์เช่นนี้พบได้ในองค์พระพุทธรูปและอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปด้วย

สมุดภาพไตรภูมิทั้ง 4 ฉบับแสดงภาพพระพุทธรูปและอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปไว้แตกต่างกัน แต่ลักษณะโดยรวมที่มีร่วมกันคือเป็นพระพุทธรูปข้างเดียว ปิดทองคำเปลวหรือลงสีเหลืองทองและตัดเส้น แต่ละองค์มีรายละเอียดดังนี้

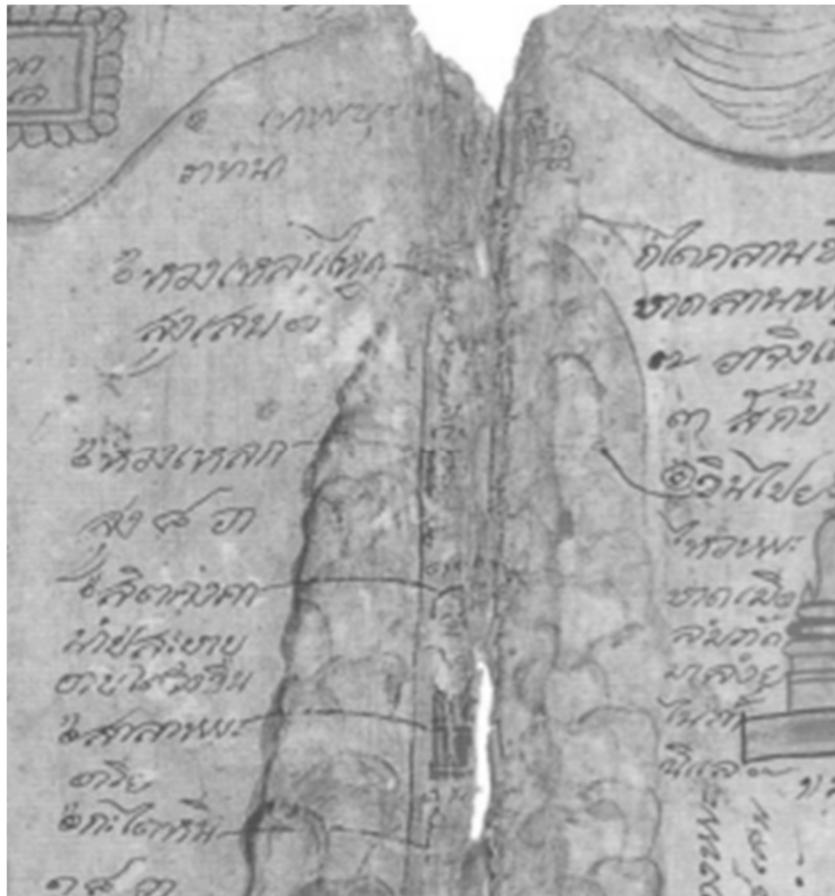
ภาพที่ 9 ภาพพระพุทธรูป อาคาร
ประดิษฐานพระพุทธรูป และเขาสุมนกูฏ
จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา
เลขที่ 5

ภาพที่ 10 สมุดภาพไตรภูมิอักษรรอมน เลขที่ 1

ภาพที่ 11 สมุดภาพไตรภูมิอักษรรอม ภาษาไทย เลขที่ 7

ภาพที่ 12 สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยาเลขที่ 5 วาดองค์พระพุทธรบาทเป็น ฝ่าพระบาทข้างเดียว หันปลายพระบาทไปทางขวา สีเหลืองทองตกแต่งด้วยเส้นแดง กึ่งกลางฝ่าพระบาทเป็นลายกนกจักร ไม่มีอาคารคลุม

สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1 วาดฝ่าพระบาทข้างเดียว หันปลายพระบาทไปทางซ้าย สีเหลืองทองตัดเส้นสีแดง รองรับด้วยดอกบัว พระพุทธรบาทประดิษฐานภายในอาคารที่ตั้งบนยอดเขาซึ่งเป็นอาคารทรงปราสาทหรือวิมานแบบที่พบได้ทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนัง

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 สภาพชำรุดจนไม่ทราบลักษณะสมบูรณ์ ส่วนที่เหลืออยู่พบว่าน่าจะเป็นพระพุทธรบาทข้างเดียว หันปลายพระบาทไปด้านขวา และน่าจะมีลายกนกจักรที่ฝ่าพระบาท

เมื่อตรวจสอบกับพระพุทธรบาทบนเขาสุมนกูฏองค์จริง (ภาพที่ 1) พบว่าสิ่งที่เหมือนกันกับจิตรกรรมคือการเป็นพระพุทธรบาทข้างเดียว แต่สิ่งที่แตกต่างไปคือการประดับตกแต่งด้วยลายกนกจักรกลางฝ่าพระบาทและมีกลีบบัวรองรับ ซึ่งพระพุทธรบาทองค์จริงไม่มี แต่เป็นสิ่งที่ปรากฏเสมอในจิตรกรรมภาพพระพุทธรบาทในศิลปะอยุธยาตอนปลาย เช่น จิตรกรรมพระพุทธรบาทตำหนักพระพุทธรโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 10) จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี ย่อมหมายความว่าพระพุทธรบาทบนเขาสุมนกูฏในสมุดภาพไตรภูมิเหล่านี้ถ่ายทอดออกมาในรูปแบบพระพุทธรบาทอยุธยา

สำหรับสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 ยังวาดอาคารทรงมณฑปประดิษฐานพระพุทธรบาทด้วย ในขณะที่อาคารประดิษฐานพระพุทธรบาทในสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1 เป็นทรงปราสาทหรือวิมานทั่วไป อย่างไรก็ตามทั้งสองเล่มต่างก็วาดรูปลักษณะอาคารตามแบบอยุธยา ซึ่งย่อมแตกต่างไปจากอาคารประดิษฐานพระพุทธรบาทหลังจริงที่ศรีลังกา เหตุผลของความแตกต่างระหว่างพระพุทธรบาทและอาคารจริงบนเขาสุมนกูฏที่ศรีลังกากับที่ปรากฏอยู่ในสมุดภาพไตรภูมิย่อมเหมือนกับที่อธิบายไปแล้วในจิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธรโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ คือ สะท้อนว่าภาพจิตรกรรมเหล่านี้ทำขึ้นเพื่อสร้างศรัทธา ไม่ได้เป็นภาพบันทึกความทรงจำ ดังนั้น รายละเอียดต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องถ่ายทอดทุกสิ่งให้เหมือนจริง แม้ว่าต้องการบันทึกความเหมือนจริงเพียงใดก็ตามแต่ด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ

เช่น ความทรงจำที่ไม่ชัดเจนหรือคลาดเคลื่อนของผู้ที่เคยเดินทางไป ทั้งช่างผู้วาดไม่เคยเดินทางไปยังสถานที่จริง ทำให้ช่างต้องเลือกใช้พระพุทธรูปและอาคารตามแบบแผนทั่วไปในสมัยอยุธยา

สิ่งที่น่าสนใจคือพุทธรูปในสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 วาดเป็นพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนกัน สังเกตได้จากการทำเป็นวงซ้อนกันทั้งสิ้น 4 วง สื่อความหมายว่าเป็นพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าในกัปปัจจุบัน 4 พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ พระพุทธเจ้า 3 พระองค์แรกเป็นพระอดีตพุทธเจ้า ส่วนองค์สุดท้ายเป็นพระปัจจุบันพุทธเจ้า เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์ได้เสด็จมาประทานรอยพระพุทธรูปไว้ในตำแหน่งเดียวกัน ถือเป็นพุทธประเพณีที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะปฏิบัติพุทธกิจแบบเดียวกัน

เมื่อตรวจสอบกับคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในดินแดนไทยซึ่งกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในศรีลังกา เช่น ตำรานานุมูลศาสนาก็พบความเชื่อมาก่อนที่พระโคตมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะประทับรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนภูฏานนั้น พระอดีตพุทธเจ้าอีก 3 พระองค์ ก็เคยเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปไว้แล้ว ดังความว่า

“...แล้วเสด็จไปสำแดงรอยดินไว้เหนือจอมสุมนภูฏาน
ซ้อนภายในแห่งรอยดินแห่งพระพุทธเจ้า 3 คน คือ
พระกกุสันธ 1 พระโกนาคมนะ 1 พระพุทธกัสสปเจ้า 1
หากเหยียบไว้แต่ก่อนนั้น อธิบายว่า เมื่อใดพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้แล้ว อันว่าทวีปทั้ง 2 คือ
ชมพูทวีปและลังกาทวีปนี้ ย่อมเป็นที่จรเดินไปมา
และเป็นทีไว้ศาสนาและธาตุแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นธรรมดาตามแล เหตุตั้งนั้น ในภัททกาลป้อนนี้
พระพุทธเจ้าทั้งหลายเกิดมา 5 พระองค์ แม้องค์ใด
องค์หนึ่งก็ดี ก็ย่อมไปสังเคราะห์สัตว์โลกทั้งหลายแล้ว
ย่อมขึ้นไปเหยียบรอยดินไว้เหนือจอมเขาสุมนภูฏานนั้น
ทุกพระองค์แล หากเป็นที่ไว้ศาสนาเป็นธรรมดา
แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน เหตุตั้งนั้น

พระพุทธเจ้ากกุสันธ์เจ้าเหยียบไว้ก่อน ถัดนั้น
พระโกณฑกมนะเจ้า ถัดนั้นพระพุทธกัสสปเจ้า ถัดนั้น
พระโคตมเจ้าเหยียบซ้อนกายบนเล่าแล แม้เหยียบซ้อน
กันดังนั้นก็ ก็ยุดทางสันตินเท่าไว้นิ้วตีนเสมอกัน เจ้าตน
เหยียบไว้ก่อนนั้นปรากฏว่าทุกคนนั้นแล...”

(Buddhapugam & Buddhayana 1976:
250 - 251)

จึงมีความเป็นไปได้ที่พระพุทธบาทในสมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม ภาษาไทย
เลขที่ 7 เจตนาวาดให้เป็นรอยพระพุทธบาทซ้อนกัน 4 องค์ เพื่อหมายถึงพระพุทธบาท
ของพระพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์ การวาดซ้อนกัน 4 รอยจึงเป็นรูปลักษณะที่เกิดขึ้นจาก
ความเชื่อตามคัมภีร์ ไม่ใช่รูปลักษณะที่เกิดโดยอิงลักษณะจากพระพุทธบาทองค์จริงที่
ศรีลังกา

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อย่อนี้ ไม่ว่าจะภาพพระพุทธบาท 4 องค์ซ้อนกันก็ดี
หรือพระพุทธบาทมีลายกนกจักรประดับกลางฝ่าพระบาทและรองรับด้วยดอกบัวก็ดี ไม่ใช่
ภาพถ่ายทอดความเหมือนจริงจากพระพุทธบาทองค์จริงที่ศรีลังกา แต่เป็นภาพ
พระพุทธบาทในรูปลักษณะศิลปะอยุธยา จึงกล่าวได้ว่าภาพพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ
ในสมุดภาพไตรภูมิเหล่านี้เป็นพระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์ในลังกาทวีปภายใต้รูปลักษณะไทย
สมัยอยุธยา

- ความสับสนของผู้วาดกรณีพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ 2 องค์

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าในสมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม เลขที่ 1 (ภาพที่ 5) และ
สมุดภาพไตรภูมิอักษรรวม ภาษาไทย เลขที่ 7 (ภาพที่ 6) ปรากฏภาพพระพุทธบาทบน
เขาสุมนกูฏ 2 องค์ โดยองค์แรกตั้งอยู่บนยอดเขากลางลังกาทวีป ซึ่งจากบริบทแวดล้อม
ต่าง ๆ เป็นพระพุทธบาทองค์อื่นไปไม่ได้นอกจากพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ องค์ที่
สองตั้งอยู่บนเขาที่โผล่ขึ้นมาจากทะเลทางด้านขวาของลังกาทวีป มีข้อความกำกับ
ชัดเจนว่า “พระบาทพระนโมพุทธ ลิหล ภูเขาสุมนกูฏ” ทั้งนี้ควรสังเกตว่าที่ตำแหน่ง
เดียวกันในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 (ภาพที่ 7) มีภาพแท่นสี่เหลี่ยม
ทองโผล่ขึ้นมาจากทะเล หากแต่ไม่มีพระพุทธบาทตั้งอยู่บนแท่นนั้นและไม่มีข้อความ

ใด ๆ กำกับเลย

ข้อมูลที่ได้จากสมุดภาพไตรภูมิทั้ง 3 ฉบับนี้ ทำให้เกิดการตั้งคำถามว่าเพราะความสับสนใช้หรือไม่จึงมีภาพพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏถึง 2 องค์

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าชาวกรุงศรีอยุธยามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธรูปประทานไว้ให้มีทั้งสิ้น 5 แห่ง ได้แก่ สุวรรณบรรพต (สัจจพันธคีรี) ริมฝั่งน้ำนัมมทา โยนกนคร เขาสุมนกูฏ และเขาสุวรรณมาลิกที่ศรีลังกา นั้นย่อมาหมายความว่าพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่ศรีลังกาถึง 2 องค์

พระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏนั้นมีอยู่จริง เป็นอันแน่นอนว่าอยู่บนยอดเขากลางเกาะลังกา ถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวสิงหลและชาวไทยนับแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ เคยมีพระภิกษุชาวไทยเดินทางไปนมัสการอยู่เนื่อง ๆ ดังนั้น ในความรับรู้ของผู้คนในดินแดนไทยต่อสถานที่ตั้งของพระพุทธรูปองค์นี้จึงแจ่มชัดว่าอยู่กลางเกาะและต้องปีนเขาสูงขึ้นไป แต่ในทางตรงกันข้ามพระพุทธรูปบนยอดเขาในลังกาอีกองค์หนึ่งที่ “สุวรรณมาลิก” ตั้งอยู่ที่ไต้ยังไม่ทราบแน่ ในคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในศรีลังกาก็ไม่เคยกล่าวถึงพระพุทธรูปองค์นี้ไว้ในสถานที่ที่พระพุทธรูปเสด็จมาคราเยือนศรีลังกาเลย จึงไม่ใช่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ 16 แห่งหรือโสฬสมหาสถานที่พระภิกษุในดินแดนไทยเคยเดินทางไปนมัสการ สถานที่ตั้งและความเป็นมาจึงไม่ชัดเจน และไม่เคยมีพระภิกษุรูปใดเคยเดินทางไปถึง

เมื่อพิจารณาคำว่า “สุวรรณมาลิก” อีกครั้ง พบว่าเป็นชื่อเดียวกันกับมหาสถูปแห่งสำนักมหาวิหารเมืองอนูราธปุระ ซึ่งมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น สุวรรณมาลิกเจดีย์ เหมมาลิกเจดีย์ รุวัลเวลีเสยเจดีย์ ทำให้เกิดข้อเสนอมหาสถูปที่ตั้งพระพุทธรูปองค์นี้อาจเป็นที่ตั้งเจดีย์องค์นี้นั่นเอง การที่ในดินแดนไทยสมัยอยุธยามีความเชื่อว่าสุวรรณมาลิกเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปก็อาจเป็นร่องรอยความทรงจำที่ตกค้างอยู่ในดินแดนไทย ในขณะที่ศรีลังกาเองได้ลี้มเลือนไปแล้ว (Chutiwongs 1990: 20 - 38)

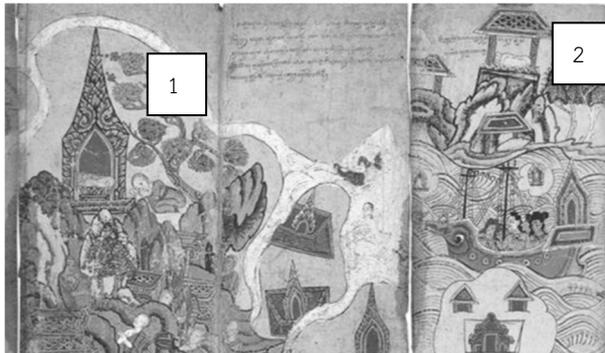
อย่างไรก็ตาม พระภิกษุพาเทียนผู้เข้ามายังศรีลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 10 ได้บันทึกไว้ว่าพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในลังกา 2 องค์ องค์แรกอยู่ที่เหนือนครหลวงซึ่งหมายถึงเหนือของเมืองอนูราธปุระ อีกองค์หนึ่งอยู่บนภูเขาซึ่งควร

หมายถึงพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏ สำหรับพระพุทธรูปองค์แรกนั้นต่อมากษัตริย์พระองค์หนึ่งได้สร้างสถูปขนาดใหญ่ครอบเอาไว้ ข้างสถูปนี้มีอารามที่สร้างมาแต่เดิมนามว่าอภัยคีรี (Surinlaechai 2018: 196 - 197)

จากข้อมูลดังกล่าวไว้ให้เห็นทั้งความสอดคล้องและขัดแย้งกันระหว่างคติความเชื่อในดินแดนไทยกับบันทึกของพระภิกษุฟาเทียน ความสอดคล้องกันคือพระพุทธรูปประจำพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏที่ศรีลังกา 2 องค์ แต่ความขัดแย้งกันคือพระพุทธรูปองค์ที่สองอยู่ที่ใดแน่ หากยึดตามบันทึกของพระภิกษุฟาเทียนควรอยู่ภายในอภัยคีรีสถูป ซึ่งเป็นสถูปทางทิศเหนือของเมืองและเป็นศูนย์กลางของวัดอภัยคีรี แต่หากยึดตามคติความเชื่อของไทยก็ควรอยู่ในสุวรรณมาลิกเจดีย์ อย่างไรก็ตามไม่ว่าสถานที่จริงจะเป็นแห่งใดแต่พระพุทธรูปทนต์นี้ไม่เคยมีผู้ใดได้กราบไหว้บูชาอีกเลยเพราะถูกรักษาโดยสถูปใหญ่ ทำให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูปทนต์นี้ ค่อย ๆ เลือนไปตามกาลเวลา

ดังนั้น จากความคลุมเครือของพระพุทธรูปทนต์ เขาสุวรรณมาลิก ไม่ว่าจะสถานที่ตั้งที่แน่นอน ประวัติความเป็นมา รูปลักษณ์ อาจทำให้ผู้วาดภาพในสมุดภาพไตรภูมิเกิดความสับสนหรือความไม่ชัดเจนบางอย่าง จึงทำให้พระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏที่เขาสุวรรณมาลิก และด้วยความคลุมเครือนี้เองทำให้ช่างผู้วาดสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 วาดภาพแทนสี่เหลี่ยมทองเปลว ๆ แทนตำแหน่งพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏและเขาสุมนกูฏ

อนึ่ง องค์ประกอบภาพหลังภาพที่เน้นพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏและมีเขารองรับพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏทางด้านขวาของเกาะลังกาเช่นนี้อาจเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมที่ดำเนินพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏไตรภูมิ (ภาพที่ 13) หากแต่พระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏที่เขาสุมนกูฏควรเป็นพระพุทธรูปทนต์ที่ริมฝั่งน้ำนมมามากกว่าด้วยเหตุที่ว่ามีพยานาคมาบูชา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะเป็นพระพุทธรูปทนต์องค์กัน แต่องค์ประกอบภาพที่เทียบกันได้เช่นนี้ ย่อมกล่าวได้ว่าสมุดภาพไตรภูมิกับจิตรกรรมฝาผนังดำเนินพระพุทธรูปทนต์เขาสุมนกูฏต้องสัมพันธ์กันเป็นแน่ ภาพใดภาพหนึ่งคงเป็นต้นแบบให้กับอีกแห่งหนึ่ง หรือช่างผู้วาดเป็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กัน

1. พระพุทธบาทบนเขา
สุมนภูฏกลางเกาะลังกา
2. พระพุทธบาทบนเขา
ที่ไหลพ้นจากทะเล

ภาพที่ 13 ภาพเปรียบเทียบแสดง
ตำแหน่งของเกาะลังกาและเขาที่
ไหลพ้นทะเลรองรับพระพุทธบาท
ในสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม
เลขที่ 1 (บน) สมุดภาพไตรภูมิ
อักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7
(กลาง) และจิตรกรรมที่ค้ำหนัก
พระพุทธโฆษาจารย์ที่ทำภาพ
เกาะลังกา (ล่าง)

34 | วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2565)

- ภาพเกาะลังกาและภาพพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนภูฏานฐานะภาพคัดลอก

สมุดภาพไตรภูมิทุกฉบับสร้างขึ้นเพื่อสืบพุทธศาสนา เป็นกุศลผลบุญของผู้สร้าง และเป็นการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาให้พระภิกษุได้เล่าเรียน บ่อยครั้งได้พบว่าสมุดภาพบางฉบับมีภาพวาด คำบรรยาย ตลอดจนรายละเอียดต่าง ๆ ที่เป็นการคัดลอกต่อกันมา

สำหรับในที่นี่จะพิจารณาเฉพาะภาพเกาะลังกาจากสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1 สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 เป็นหลัก แม้ว่าสัดส่วนของภาพจะแตกต่างกัน โดยสมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม เลขที่ 1 วาดเกาะลังกาและองค์ประกอบแวดล้อมกันพื้นที่ทางแนวขวางมากกว่า ในขณะที่สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 กินพื้นที่ทางแนวตั้งมากกว่า ทั้งยังมีรายละเอียดหลายอย่างที่แตกต่างกัน แต่ขณะเดียวกันก็มีองค์ประกอบหลายอย่างที่สะท้อนว่าเป็นภาพที่คัดลอกมาจากกัน แต่คงระบุได้ยากว่าฉบับใดเป็นตัวต้นแบบฉบับใดเป็นตัวคัดลอก หรืออาจมีฉบับอื่นอีกที่เป็นต้นแบบให้แก่สมุดภาพทั้ง 2 ฉบับนี้

องค์ประกอบที่โดดเด่นของภาพเกาะลังกาที่เทียบเคียงกันได้ของสมุดภาพไตรภูมิทั้ง 2 ฉบับมีตัวอย่าง ดังนี้

1. สัดส่วนของเกาะลังกาค่อนข้างกลม ประกอบด้วยเกาะเล็กเกาะน้อยและแนวของแม่น้ำที่โค้งเว้าคล้ายกัน (ภาพที่ 5 และ 6)

2. เขาสุมนภูฏานอยู่กลางเกาะก่อนไปทางตอนบน ประกอบด้วยโขดหินหลากสีสัน พระพุทธรูปประดิษฐานภายในอาคาร มีพระภิกษุกำลังก้มกราบ ด้านหลังของพระภิกษุมีต้นไม้ 1 ต้น ศาลาอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของเขา หลังหนึ่งมีพระภิกษุอยู่ภายใน และมีพระภิกษุที่กำลังป็นปายตีนเขา (ภาพที่ 14)

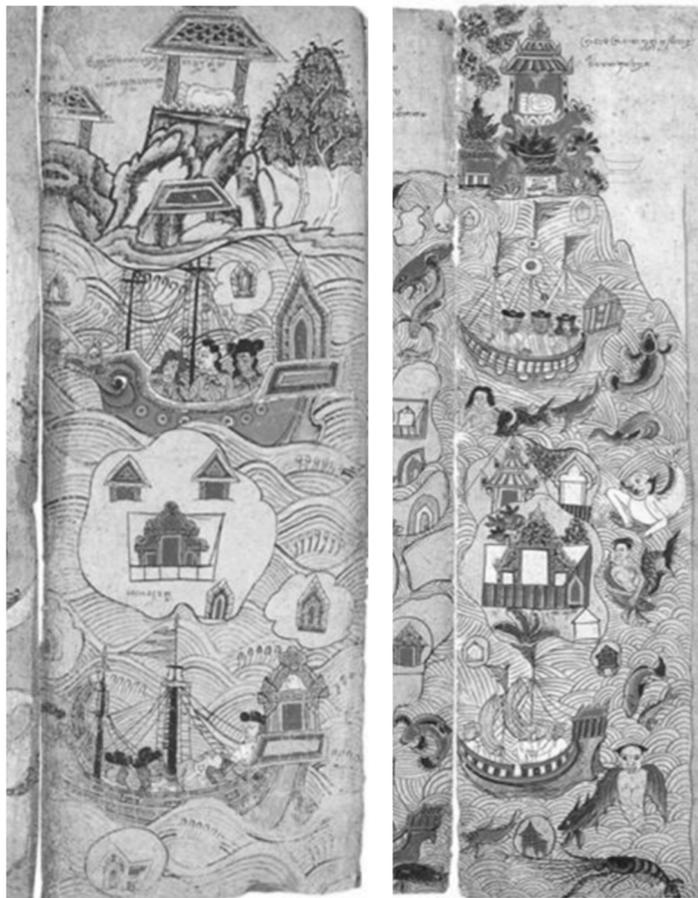
ภาพที่ 14 ภาพเปรียบเทียบรายละเอียดที่เทียบเคียงกันได้
ของสมุดภาพไตรภูมิอักษระขอม เลขที่ 1 (ซ้าย)
สมุดภาพไตรภูมิอักษระขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 (ขวา)

3. ตำแหน่งและรูปลักษณะของอาคารต่าง ๆ ที่ใช้แทนเมืองหรือสถานที่ เช่น อาคารบริเวณขวาล่างของเกาะลังกา อิริยาบถท่าทางของพระภิกษุ (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 ภาพเปรียบเทียบ
รายละเอียดที่เทียบเคียงกันได้
ของสมุดภาพไตรภูมิอักษรรอม
เลขที่ 1 (ซ้าย) สมุดภาพ
ไตรภูมิอักษรรอม ภาษาไทย
เลขที่ 7 (ขวา)

4. ตำแหน่งและรูปแบบของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ทางขวาของเกาะลังกา ได้แก่ เขา ประดิษฐานพระพุทธรบาท เรือ 2 ลำซึ่งมีเกาะคั่นกลาง อาคารต่าง ๆ ภายในเกาะ และ เกาะสี่ฐานกลมที่ด้านล่าง (ภาพที่ 16)

ภาพที่ 16 ภาพเปรียบเทียบรายละเอียดที่เทียบเคียงกันได้ของสมุดภาพไตรภูมิ
อักษรขอม เลขที่ 1 (ซ้าย) สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม ภาษาไทย เลขที่ 7 (ขวา)

จากองค์ประกอบภาพที่คล้ายคลึงกันจึงเชื่อว่าภาพเกาะลังกาในสมุดภาพไตรภูมิทั้ง 2 ฉบับเป็นภาพที่คัดลอกหรือเลียนแบบมาจากกัน โดยฉบับหนึ่งอาจเป็นตัวต้นแบบ หรืออาจมีฉบับอื่นที่สูญหายไปแล้วหรือยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่เป็นตัวต้นแบบก็ได้ เป็นไปได้ว่าตัวต้นฉบับคงเขียนขึ้นจากคำบอกเล่าของพระภิกษุที่เคยเดินทางไปยังเกาะลังกาและได้นมัสการพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ เป็นคำบอกเล่าจากความทรงจำซึ่งพระภิกษุที่เดินทางไป มิได้มีความประสงค์ว่าจะไปทำแผนที่หรือเส้นทางการเดินทาง แต่ไปเพื่อสืบทอดศาสนา ดังนั้น ตำแหน่งของสถานที่ต่าง ๆ จึงขาดรายละเอียด เกิดความคลุมเครือโดยไม่อาจทราบได้ว่าผู้วาดต้องการแทนอาคารหรือปราสาทแต่ละหลังว่าเป็นสถานที่หรือเมืองใด หรือแท้จริงแล้วอาคารเหล่านี้ต้องการสื่อถึงความเป็นเมืองที่กระจายไปทั่วเกาะโดยไม่ได้สื่อถึงสถานที่ใดเป็นการเฉพาะ ครั้นกาลต่อมาภาพนั้นได้กลายเป็นต้นแบบให้กับสมุดภาพฉบับอื่นก็ยิ่งถ่ายทอดความคลาดเคลื่อนนี้ต่อกันมา จึงเกิดคำถามว่าผู้วาดภาพเกาะลังกามีความรู้ต่อสถานที่จริงมากน้อยเพียงใด และสำหรับผู้พบเห็นจะเกิดความรู้ต่อสถานที่ต่าง ๆ ในศรีลังกามากขึ้นหรือไม่ แต่เชื่อมั่นได้ว่าภาพเกาะลังกาทำให้ผู้พบเห็นรู้จักพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏในฐานะพระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์แน่นอน

บทส่งท้าย

จากหลักฐานทางศิลปกรรมที่กล่าวมาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นภาพปูนปั้น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิ ปฏิเสธไม่ได้ว่าพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏที่ศรีลังกาเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ในทัศนะของชาวกรุงศรีอยุธยา ได้รับการสร้างสรรค์ให้โดดเด่นกว่าปูชนียสถานใดในเกาะแห่งนั้น จนดูเหมือนว่าชาวกรุงศรีอยุธยาจะมีความศรัทธาหรือมีความสนใจพระพุทธบาทองค์นี้มากกว่าปูชนียสถานอื่น ๆ ในกลุ่มโสฬสมหาสถาน แม้ว่ามีรูปลักษณะของพระพุทธบาทและบรรยากาศแวดล้อมจะแตกต่างไปจากสถานที่จริงในลังกา แต่ความเชื่อถือศรัทธาก็คงไม่ได้ลดน้อยลงไปด้วย

นับได้ว่างานศิลปกรรมเป็นหลักฐานบันทึกทัศนะของชาวกรุงศรีอยุธยาต่อพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏไว้ ซึ่งไม่อาจหาได้จากหลักฐานประเภทอื่น งานศิลปกรรมจึงเป็นหลักฐานที่ช่วยเติมเต็มหน้าประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาที่ขาด

หายไปดีเป็นอย่างดี และกระบวนการวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลป์ที่ศึกษาเรื่องราวของศิลปกรรมในแง่มุมต่าง ๆ จะช่วยสร้างภาพประวัติศาสตร์อื่น ๆ ได้อีกมากมาย เช่น อาจขยายให้เห็นถึงทัศนคติของชาวกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อศรีลังกาในฐานะศูนย์กลางของพุทธศาสนา

References

- Aksland, M. (2001). *The Sacred Footprint: A Cultural History of Adam's Peak*. Bangkok: Orchid Press.
- Buddhapugam, P. & Buddhayana, P. (1976). *ตำนานมูลศาสนา* [The Legend of Buddhism]. Bangkok: Fine Art Department.
- Chutiwongs, N. (1990). *รอยพระพุทธรูปในศิลปะอินเดียใต้และเอเชียอาคเนย์* [Buddha Footprints in South Indian and Southeast Asian Art]. Bangkok: Maung Boran.
- Damrongrachanuphap, H.R.H. Krom Phraya. (2003). *เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป* [The Story of Establishing Siamvamsa Buddhism in Sri Lanka]. Bangkok: Matichon.
- Fine Art Department. (1972). *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* [The Record of Ayuddhaya People's Hearsay, Chronicle of Ancient Ayuddhaya Kingdom, Ayuddhaya Chronicle of Luang Prasert Eksornni Version] (2nd ed.). Phanakorn: Klangwittaya.
- Fine Art Department. (1984). *จารึกสมัยสุโขทัย* [Inscriptions of the Sukhothai Period]. Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (1999a). *สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1* [Tribhumi Manuscripts of the Ayuddhaya to Thonburi Periods, Vol.1]. Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (1999b). *สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2* [Tribhumi Manuscripts of the Ayuddhaya to Thonburi Periods, Vol.2]. Bangkok: Fine Art Department.
- _____. (2004). *สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม* [Tribhumi Manuscripts with Lanna and Khom Scripts]. Bangkok: Fine Art Department.

- Fine Art Department. (2007). *สมุดภาพไตรภุมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย* [Tribhumi Manuscripts Version of Thai Language Written by Khom Scripts]. Bangkok: Fine Art Department.
- Leksukum, S. & Chayawat, K. (1980). *จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา* [Mural Paintings of the Ayuddhaya Period]. Bangkok: Jim Thomson.
- Prawong, R. (2009). *การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น* [The identification of the mural depictions on the journey of Buddhaghosa to Ceylon in Ayutthaya and Rattanakosin periods]. (Master's Thesis, Silpakorn University).
- Surinlaechai, P. (2018). *จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน* [Fahsien's Record of Buddhist Kingdoms]. Nontaburi: Sri Panya.
- Thamrungraeng, R. (2013). *เจดีย์สถานกลุ่มโสฬสมหาสถานของลังกาในสมุดภาพไตรภุมิไทยสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น* [The Solosmasthanana of Sri Lanka in Thai Tribhumi Manuscripts since Ayuddhaya to Early Rattanakosin Period]. In Thamrungraeng, R. (ed.) *ความคิด ความหมาย ความเชื่อ ของการจาริกยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์* [Thoughts, Meanings and Beliefs of Pilgrimage to Sacred Places] (63 - 114). Bangkok: Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.